

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

15 JANUARI
1939

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

14^e JAARGANG
N° 1

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Het Bestuur noodigt de Leden met hun Dames uit tot het bijwonen van de algemeene (jaar-)vergadering op **Maandag 30 Januari a.s.**, des avonds te half acht uur precies, in een der zalen van het Hotel des Pays-Bas aan het Janskerkhof.

Agenda:

Opening door den Voorzitter.

Notulen der algemeene vergadering van 28 Februari 1938.

Verslag van den Secretaris over 1938.

Rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1938, met verslag der Kascommissie.

Benoeming van een Kascommissie voor 1939.

Verkiezing van Bestuursleden, wegens periodieke aftreding van de Heeren Mr. J. W. C. van Campen, Jhr. Dr. B. M. de Jonge van Ellemeet en Dr. W. C. Schuylenburg.

Begrooting voor 1939.

Bespreking der plannen voor 1939, waarbij het Bestuur het bijzonder op prijs zal stellen de wenschen der Leden te vernemen.

Rondvraag en sluiting.

Aan Leden, die voorstellen wenschen te doen, wordt verzocht, indien zulks mogelijk is, deze enkele dagen tevoren schriftelijk aan den Secretaris mede te deelen.

Half negen uur precies:

Voordracht van Mr. J. W. C. VAN CAMPEN over WILLIBRORD EN UTRECHT.

Namens het Bestuur: H. WALLER, *Voorzitter.*

J. W. C. VAN CAMPEN, *Secretaris,*

(Frederik Hendrikstraat 72).

„WAAR LAG DE NODA“?

In een zeer bekende oorkonde uit het jaar 1165 ¹⁾ geeft keizer Frederik I Barbarossa aan bisschop en ingezetenen van het Sticht verlot om ter verbetering der waterlozing een land, genaamd „Noda“, door te graven. Nu zijn door een geschiedkundig onderzoek van J. W. Muller vier aldus geheten oorden in Midden-Nederland vastgesteld ²⁾, maar slechts twee daarvan kunnen op onze oorkonde betrekking hebben. De ene daarvan, het land Noda of Nude tussen Renen en Wageningen, is tot dusverre door de meeste geschiedkundigen beschouwd als het oord, bedoeld in de oorkonde van 1165, doch wij kunnen daarmee geen vrede hebben. Daardoor zou, behalve in de waterlozingsbelangen, nog in andere zaken moeilijk aan te nemen wijziging gebracht zijn, zoals we zullen aantonen, en dat is tot dusverre teveel over het hoofd gezien. Een doorgraving der Reense Noda toch zou niet minder geweest zijn dan het vormen van een geheel nieuwe Rijntak! Naar mijn opvatting wordt dan ook een andere en wel de laatste der door Muller aangewezen plekken met de Noda van 1165 bedoeld: en wel de Utrechtse Neude, het toernooiveld en latere stadsmarktplaats.

Voor het *denkbeeld* alleen om een geheel nieuwe Rijntak te vormen, schrikken wij, 20e eeuw, niet meer terug, zoals menigeen nog wel in de 19e eeuw zou hebben gedaan en zoals b.v.b. met het plan tot afsluiting der Zuiderzee het geval was. In onze tijd is het lastigste vraagstuk allengs dat der kostenverdeling geworden, maar ook daarvoor hebben we, om zo te zeggen, 20e eeuwse standaardoplossingen gekregen. Een gehele zeeboezem hebben we in onze eeuw binnen 8 jaren bijna zonder tegenvallers zien afsluiten en de beste gedeelten ervan werden naar verkiezing drooggelegd; wij moderne mensen verliezen door de vorderingen der techniek het gevoel voor wat men in vroegere tijd al of niet kon en aandorst. Wie zonder zich hiervan bewust te zijn, de verhoudingen der 12e eeuw beziet, verzuimt de toepassing der grondwet uit de geschiedenis: elke daad aan de kennis en opvattingen der tijdgenoten te toetsen. Daarom zullen we nagaan in hoeverre de aardrijkskundige, waterbouwkundige en andere verhoudingen van 8 eeuwen geleden bij zulk een plan pasten, waarover de volgende punten A₁—A₅ handelen.

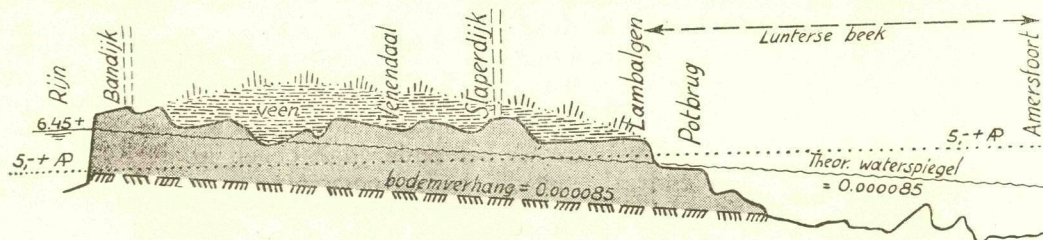
A₁. Hiertoe is een lengteprofiel getekend over de laagste gedeelten, ontleend aan de Waterstaatskaart van 1881, welke enerzijds de oudste betrouwbare gegevens bevat over dit onderwerp, en anderszijds uit een tijd stamt waarin nog niet naar *diepe* afwatering gestreefd werd. Zoals bekend is, slinkt door die handelwijze het veen tengevolge van oxydatiewerking, wat ook uit latere opmetingen in dit gebied is gebleken. We kwamen zodoende langs de in 1483 om geheel andere redenen gegraven Bisschop Davidsgrift terecht.

om ten Z. van Venendaal het (in nog latere tijd aangelegde) Omleidingskanaal te volgen en dan het gunstigste verloop naar de Lunterse Beek te vinden bij Lambalgen.

In de middeleeuwen heeft hier een nogal oneffen veenkoek de zandige ondergrond bedekt, en dank zij de aanwijzingen der geologische kaart kon de buitenrand ervan vastgesteld worden. Deze bleek bij Venendaal op ongeveer 6,50 m. + A.P. te hebben gelegen en naar 't Z. toe iets hoger, n.l. op bijna 7 m. +. In de Noda zelf ligt rivierklei, in 't W. tot $\pm 6,20$ m., doch hier is waarschijnlijk grond afgevet en zijn sporen van een oorspronkelijke bodemhoogte op $\pm 7,70$ m., en in 't O. op ± 8 m. aanwezig.

Hoewel hoogveen in het midden meestal hoger is dan langs de randen, zullen we, om niet te ongunstig te rekenen, de laagste hoogtematen als grondslag voor de toestand in de 12e eeuw als uitgangspunt nemen.

Uit dezelfde Waterstaatskaart blijkt tevens, dat de zomerwater-

Lengteprofiel tussen de Reense Noda en Amersfoort, van het Oosten uit gezien.
Lengteschaal 1 : 200.000; hoogteschaal 1 : 200.

standen (zgn. M. R.) op de Rijn ongeveer 50 jaren geleden op ruim 6,45 m. + lagen ³). Daar de Rijn zijn bedding allengs door opslibbing verhoogd heeft, zijn lagere M. R.-standen in de 12e eeuw toch zeer waarschijnlijk geweest. Door nu de genoemde stand van 6,45 m. + uit de 19e eeuw voor de 12e eeuw over te nemen, blijft men ook in dit opzicht aan de veilige kant. En nu blijkt dat ondanks al deze gunstige onderstellingen de Reense Noda acht eeuwen geleden alleen bij hoog water als nooduitlaat gewerkt kan hebben, en wordt het begrijpelijk dat de oude overlevering ⁴) zowel van een rivier als van een land „Noda” spreekt. Verder is de Waal reeds sedert eeuwen doende meer water tot zich te trekken, wat o.a. een langzame verdroging van de Gelderse IJssel tengevolge had. Daardoor daalden, vooral sedert de 11e eeuw, de hoogwaterstanden (zgn. H. W.) ook op de Nederrijn; door de ingrijpende rivierverbetering is de toestand in de 20e eeuw echter weer geheel veranderd. Uit deze (en andere, hier niet vermelde) gegevens volgt met alleszins voldoende zekerheid dat de Gelderse Vallei in de 12e

eeuw een soort „groene rivier” was ⁵⁾, evenals de Beerse Maas tot voor kort.

We zullen onder „B” aantonen, dat men ook in zomer en herfst een betere afwatering verlangd heeft, in welke tijden op de Rijn doorgaans juist lagere waterstanden heersen, zodat in de te graven waterweg de waterstand zelfs *beneden* M. R. had moeten komen om het doel te kunnen verwezenlijken, en dan had de kanaalbodem nog weer $1\frac{1}{2}$ —2 m. lager moeten komen. Verder moest er van Zuid naar Noord afhelling zijn om het water te laten wegstromen, zoals in bijgaande schets getekend is. Bij een toch niet overmatig geschatte breedte van omstreeks 100 m. had er dus heel wat grond vergraven en weggekruid moeten worden. Ware nu alleen in de Reense Noda, dat is over $1\frac{1}{2}$ —2 km. afstand een doorgraving nodig geweest, dan zouden wij geen oordeel over de uitvoerbaarheid ervan in verband met de 12e eeuwse toestanden hebben durven vellen. Daar echter zulk een kanaal ongeveer 21 km. lang had moeten worden, terwijl verder nog de Lunterse beek wegens de toegenomen waterhoeveelheid op sommige gedeelten ook nog verbetering nodig had, komen wij na vergelijking met waterstaatswerken van iets latere tijd in Noordduitsland tot de overtuiging, dat het scheppen van een nieuwe Rijntak in de Gelderse Vallei *toentertijd onmogelijk* was wegens de omvang. Bovendien zou men bezwaren ondervonden hebben bij het onder dak geven in deze toen nog unbewoonde streek, met de voedselvoorziening en met de beveiliging der arbeiders. De stad Utrecht, met zijn betrekkelijk groot aantal geestelijken, kon deze niet leveren, want door het weerbare deel der bevolking te gebruiken zou de veiligheid in gevaar komen, terwijl handwerk, veeteelt en landbouw der ingezetenen erdoor zouden lijden. Al deze schijnbare bijkomstigheden leidden weer tot hetzelfde antwoord: zulk een groot werk op 35—40 km. afstand was acht eeuwen geleden *volslagen onmogelijk*.

A₂. Een aftakking welke ook bij M. R. kon werken is in strijd met de geest der middeleeuwen. De kans werd na een doorgraving der Reense Noda groot, dat de bevaarbaarheid van de Rijntak langs Amerongen naar Utrecht door verdroging en verzanding achteruit zou gaan. Daarentegen zouden Leusden en Amersfoort bevoordeeld worden ten koste van Muiden en Utrecht. Ook zou er een gelegenheid ontstaan om te ontsnappen aan de tol bij de stad, waardoor de handel bedreigd werd, wat geen bisschop zou voorstellen noch de keizer zou goedkeuren alleen op verzoek van een lastige graaf uit Holland. In die dagen was Utrecht (mèt misschien Nijmegen) de enige stad van betekenis in het Noorden.

A₃. Na het doorgraven der Reense Noda zou het opruimen van de dam bij Stechede ⁶⁾ zijn dringendste noodzaak verloren hebben. Vecht, Angstel (latere polders bewijzen het) en Hollandse IJsel waren met lagere kosten en geringere bezwaren voor de plaatse-

lijke behoeften geschikt te maken geweest dan een nieuwe vaart door deze Noda.

A₄. Ook het behandelen der twee andere vraagstukken in één oorkonde, met dezelfde klagers, nl. 1 de dam bij Wijk-bij-Duurstede en 2 de afdamming bij Stechede, spreekt tegen de Reense en vóór de Utrechtse Noda.

A₅. De oorkonde eist een afzonderlijke afwatering naar zee en *herstel* van de koninklijke waterweg (d.i. langs Stechede). Doorgraving der Reense Noda zou naar een meer (Flevo of Almere) leiden, en een geheel nieuwe „regia strata” geworden zijn. Ook de keizer had dus niet de Reense Noda op het oog.

De 2e vraag die men nu stellen moet, luidt: werd alleen beveiliging tegen H. W.-standen verlangd, of wilde men ook de afvoer in de zomer verbeteren?

B₁. Voor de huizen in de oude stadskern waren zelfs de H.W.-standen zelden erg bezwaarlijk, want dit gebied was kunstmatig verhoogd. De klachten komen dan ook uit andere streken: na de schout van Utrecht noemt de oorkonde iemand van Schalkwijk, iemand uit Odijk en iemand uit Jufaas als klagers, verder (Egbert) van Amstel en (Herman) van Woerden, alsmede vele leken, stellig belanghebbenden. Zij getuigden dat land en goed ernstig geschaad zijn en dat er bijna dagelijks mensen door het hoge water sterven. Uit andere bron weten we bovendien, dat in 1163 door zware en van 10 Augustus tot 11 November door aanhoudende regens de oogst te velde verrot was⁷). Dus waren niet uitsluitend de hoge winterwaterstanden oorzaak van klachten, maar ook in andere jaargetijden was het waterbezwaar te groot doordat de dam bij Stechede de afvoer stremde.

B₂. Nog in de 20e eeuw achtte men in Friesland een winteroverstroming heilzaam voor het land. In het Sticht zal men er in de 12e eeuw wegens het vruchtbare Rijnslib niet anders over gedacht hebben. Bovendien vond men hier enkele eeuwen later overstromingen in de winter nog zeer gewoon. De klachten vinden derhalve hun oorsprong in waterbezwaar in zomer en herfst.

B₃. Dat de beklagde, Floris III van Holland, slechts bedektelijk als schuldige aangewezen wordt, kan geweten worden aan zijn hoge rang. Zijn naam komt dan ook niet onderaan bij de reeks getuigen voor.

Zijn er dan stellige bewijzen vóór de Neude te Utrecht aan te voeren? wordt nu de 3e vraag. — Een rechtstreeks antwoord geeft de oorkonde niet, maar de volgende overwegingen geven ons grote waarschijnlijkheid ertoe⁸).

C₁ zou een doorgraving hier vermoedelijk geen kilometer lang

worden, en zelfs misschien nog veel korter, en bovendien kon ze veel smaller worden dan die der Reense Noda.

C₂. Deze doorsteek moest het water afvoeren van de geplaagde streken, waarvoor een benedenstroomse ligging nodig is. Dit kon met de Reense Noda niet bereikt worden, en met de Utrechtse ten dele wel. Het overige zou de damopruiming bij Stechede verhelpen.

C₃. Het ontbreken van een nadere omschrijving der ligging van de Noda toont aan, dat men slechts aan één Neude dacht, welke immers vlak bij de palts „Lofen” lag (op de tegenwoordige Vismarkt) en waarop men gedurende het gehele proces als het ware het uitzicht had. Ligt dat ook niet in de woorden: „ut terra illa (quod vulgo Noda dicitur)” opgesloten?

C₄. Andere aanwijzingen volgen reeds uit het onder A en B behandelde.

D. Is het plan ook uitgevoerd? — Daarvoor moet men vanzelfsprekend latere documenten naslaan, en dan kan het in 1204 gesloten verdrag ⁹⁾ ons iets helpen. Weer komt de wateroverlast ter sprake in verband met de Stecheder dam, doch de getuigen uit het Z.O. ontbreken ditmaal vrijwel, zodat nu de klachten nog alleen in het W. van het Sticht ernstig schijnen te zijn geweest, en het Z.O. reeds verlost was.

Nadruk verboden.

(Slot volgt).

---

1) Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, uitgegeven door S. Muller Fzn. en A. C. Bouman. Dl. I. Utrecht, 1920. 4°. Blz. 401—402.

2) J. W. Muller, Neude, in: Nomina geografica Neerlandia. Dl. VIII. Leiden, 1932. 8°. Blz. 146—158.

3) Dit komt na vereffening overeen met 6,29 m. + A.P., zoals de Provinciale Waterstaat mij mededeelde. Daar echter de andere hoogtecijfers der gebruikte Waterstaatskaart niet herleid zijn, achten wij het beter, de onherleide peilen te gebruiken. Wij betuigen onze dank voor de opmerking.

4) A. J. van der Aa, Aaardrijksk. woordenboek. Dl. VIII. Gorkum, 1846. 8°. Blz. 252.

5) Dus bij M.R. en lagere standen (droog) grasland; bij H.W. als tijdelijke aftakking werkend.

6) Nu Zwammerdam geheten.

7) Fontes Egmundenses, uitgegeven door O. Oppermann. (Werken Hist. genootschap, 3e serie LXI). Utrecht, 1933. 8°. Blz. 169.

8) Ook J. H. Holwerda komt in Dorestad en onze vroegste middeleeuwen (Leiden, 1929. Blz. 93) hiertoe; doch gegrond op Heda.

9) Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgeg. door S. Muller Fz. (Werken Historisch genootschap 3e serie III). Utrecht, 1892. 8°. Blz. 188 en 194.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

De Hebreeuwsche typografie van Utrecht. — Over dit onderwerp schreef dr. Jac. Zwarts een door vele facsimilés toegelicht opstel in *het Grafisch museum* (VII-1938, blz. 21—37 en 41—57), waarin de schr. o.m. zegt, dat de Hebreeuwsche typografie van Utrecht haar ontstaan dankte aan de theologische en later ook aan de oriëntaalsche faculteit (die van de zgn. „joodsche oudheden“) der in 1636 gestichte hoogeschool. Van haar ging het initiatief uit en de drukkers daarvan waren dan ook bijna zonder uitzondering de akademiedrukkers. Waren het te Amsterdam joden die het Hebreeuwsch konden lezen en verstaan, die de teksten zetten, welke veelal nog door rabbijnen gecorrigeerd werden, te Utrecht werkte men met christenpersoneel, dat niets van het vreemde schrift begreep. Toch leverden zij de oriëntaalsche teksten schier feilloos af. Behalve de zorg van de vroedschap, om te maken dat de akademiedrukkers ook over Hebreeuwsche letterteekens beschikten, ten einde ze voor de disputaties en dissertaties der studenten te kunnen gebruiken, beschrijft dr. Z. de Utrechtsche hoogleeraren, die de Hebreeuwsche taal doceerden, de door hen zelf of onder hunne leiding gepubliceerde geschriften, en de drukkers die deze werken hebben uitgegeven. De eerste beoefenaar te Utrecht was evenwel niet een hoogleeraar, maar Anna Maria van Schuurman, de meest begaafde vrouw van haar tijd. Zij allen behoorden tot de 17de eeuw. E.

Vreemde artsen in Russischen staatsdienst, die te Utrecht studeerden. — Onder de buitenlandsche geneeskundigen, die na hun opleiding aan Nederlandsche hoogeschoolen in Rus-

sischen staatsdienst zijn getreden, noemt dr. I. van Esso in een daarop betrekking hebbend overzicht in het *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde* (LXXXII-1938, 4, blz. 5399—5409) ook twee artsen, die in Utrecht gestudeerd hebben en wel:

Joannes Melchior Glüsing uit Oldenburg en Gottlob Schober uit Leipzig. De eerstgenoemde werd blijkens het *Album studiosorum* (blz. 90) in 1692 als student te Utrecht ingeschreven en promoveerde volgens het *Album promotorum* (blz. 60) den 11den November van hetzelfde jaar bij prof. Munnicks op een dissertatie: De dysenteria. De tweede werd in 1696 te Utrecht ingeschreven (*Album stud.* blz. 96) en behaalde den 30sten Juni van dat jaar, eveneens bij prof. Munnicks (*Album prom.* blz. 68), den doctorstitel op een dissertatie: De cholera. Beide dissertaties worden in de Utrechtsche universiteitsbibliotheek bewaard.

Ofschoon niet door den schr. vermeld, lijkt het toch wel waarschijnlijk, dat de door hem genoemde Johann Bernhard von Fischer, die in 1734 lijfarts van keizerin Anna Ioannowna werd, ook te Utrecht gestudeerd heeft en gepromoveerd is. In 1709 werd in het *Album studiosorum* (blz. 110) en op den 18den Juni 1709 in het *Album promotorum* (blz. 94) de promotie van Johannes Bernhardus Fischerus, Riga-Livonus, ingeschreven, die toen onder professor R. Leusden zijn proefschrift: De mania, had verdedigd. Ook deze dissertatie is nog te Utrecht voorhanden.

De bovengenoemde artsen zijn dus naar Utrecht gekomen, om hunne studie hier met een publieke promotie te bekronen. E.

Een Utrechtsche grenadiersmuts. — In *Historia* (IV-1938, blz. 259—260)

beschrijft dr. F. G. de Wilde een grenadiersmuts, die in het museum van oudheden te Edinburgh wordt bewaard en die zeer waarschijnlijk in het begin der 18de eeuw door een Utrechtsch soldaat is gedragen. Na mededeeling van hetgeen over het karakteristieke hoofddekseel, dat de grenadiersmuts is, bekend is, vertelt de schr. het volgende ter toelichting van de bijgevoegde afbeeldingen der voor- en achterzijde:

„Het rijk geborduurde voorschild vertoont op een fond, dat oorspronkelijk wel rood geweest zal zijn, maar dat nu na meer dan twee eeuwen een vale roodbruine tint heeft, het wapen van de provincie Utrecht met twee in geel geborduurde leeuwen als schildhouders. Onder aan het voorschild bevindt zich een kleine klep van zwart laken, waarop met gele letters het woord „Ultrajectum” geborduurd is. De eigenlijke muts is eveneens van zwart laken met een breede gele bies afgezet en bovendien nog versierd met een gele granaat met roode vlam.

„De rand van de muts is van dezelfde kleur als het voorschild en op dezelfde wijze, n.l. met een rand van gele driehoekjes, afgezet. Het borduurwerk van de versiering is veel eenvoudiger dan aan de voorzijde. Het bestaat uit een ingewikkeld dubbelmonogram, dat zich moeilijk laat ontcijferen en waarin alleen de letters P en B met zekerheid zijn vast te stellen. Het wordt gedekt door een kroon en geflankeerd door bladmotieven waar-

van slechts de omtrekken in gele zijde zijn aangegeven.

„De versiering van het voorschild laat geen twijfel over de herkomst van de muts over. Zij moet afkomstig zijn van een Nederlandsch regiment, dat in betaling was bij de provincie Utrecht, of zooals de term luidde „een regiment op Utrecht”.

„Dit opent de mogelijkheid tot een nadere definieering, want er waren in het begin van de 18e eeuw slechts drie Utrechtsche regimenten in ons leger, n.l. de regimenten Pallant, Van Waes en Dedem. (Ter informatie van den lezer diene, dat tot aan het einde van de 18e eeuw de regimenten meestal met den naam van den commandant aangeduid werden).

„Ook hiervoor geeft de muts zelf de noodige aanwijzingen, n.l. de kleurencombinatie: rood, zwart en geel. Van de drie genoemde regimenten was het regiment Pallant in het rood gekleed met gele uitmonstering, terwijl geel en zwart de wapenkleuren van het geslacht Pallant zijn. Dat laatstgenoemde kleuren kenmerkend waren voor het regiment, vindt zijn bevestiging in het feit, dat zij eveneens in de vaandels overheerschten. Tenslotte zij nog gewezen op het monogram aan de achterzijde van de muts, waarin de B baron en de P Pallant kan beteekenen. Wanneer men nu nog in aanmerking neemt, dat volgens een aantekening uit 1731 het regiment geheel uit grenadiers bestond, is het nagenoeg zeker, dat men hier inderdaad met een muts van het regiment Pallant te doen heeft.”